

פרשת וַיְחִי

צִדְקַת תְּעֵשֶׂה לַתְּהֵא - וַיְחִי

יִשְׁשַׁכַּר חֲמור גָּרם - האם לא נמצא בעבורו משל ראוי יותר?

פרשתנו חותמת את ספר בראשית וגם את תקופת האבות. לפני פטירתו, קורא יעקב לבניו "האֲסֹפוּ וְאֶגְיְדָה לְכֶם אֶת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים". ומספר המדרש, שביקש יעקב אבינו לגלות לבניו את הקץ (מועד הגאולה ומתכונתה), אך נסתלקה ממנו שכנה. יעקב מנצל הזדמנות זו כדי לברך את בניו, ומסתבר שהשכינה לא נסתלקה ממנו לגמרי. חז"ל מתייחסים לברכות שברך יעקב את בניו, כאל דברי נבואה, המתממשים והולכים לאורך הדורות. וביודעו כי לא די בברכתו, הוא משלב במסגרת זו גם את מצוות התוכחה, "הוֹכַח תּוֹכֵחִים אֶת עַמִּיִּתְךָ". אם עמית חייב במצווה זו, כי אז האב החייב במצות חינוך הבן, על אחת כמה וכמה. יעקב חשש עד כה מלהוכיח את הראויים לתוכחה, שמא לא יקבלו את הדברים ואולי יבואו חלילה לידי כעס, ויצא שכרו בהפסדו. עתה, בשכבו על ערש דווי, ברור לו שהם פתוחים יותר לקבל ביקורת, ואם לא עכשיו, אימתי?! הוא מוכיח את ראובן "פָּחוּ פְּמִים..."; ואת "שְׁמַעוּן וְלוֹי אַחִים כְּלֵי חֶמְס מְכַרְתִּיהֶם...". והנה בהגיעו לִישְׁשַׁכַּר, הוא מברך אותו - "יִשְׁשַׁכַּר חֲמור גָּרם רַבֵּץ בֵּין הַמְשֻׁפְּתִים: וַיִּרְא מִנְחָה כִּי טוֹב וְאֶת הָאָרֶץ כִּי נְעֻמָּה וַיִּט שְׁכָמוֹ לְסָבֵל וַיְחִי לְמָס עֶבֶד". מי שקורא ברכה זו לראשונה, מבלי להסתייע במפרשים, עלול לראות בכך עלבון גדול לִישְׁשַׁכַּר. הביטוי "חֲמור גָּרם", משמש כיום כתואר גנאי לבור ועם הארץ, שחשיבה רחוקה מלהיות צד חזק אצלו. גם יתרת הברכה לא תצטייר בעיניו כמחמאה, אלא תתפרש כדברי גנאי, הבאים לבטא "ראש קטן", חסר מוטיבציה ויוזמה.

אם נעיין במפרשים, נגלה להפתעתנו, שלא זו בלבד שחז"ל אינם רואים בברכתו של יִשְׁשַׁכַּר כל תוכחה כלפיו, אלא להיפך, שהדברים נאמרים בשבחו ובאים לתאר מעלות ייחודיות שבו. הכיצד? מאז קיבל יִשְׁשַׁכַּר את שמו לאחר הולדתו, לא זכורה לנו כל התייחסות ייחודית אליו, התייחסות השונה מזו שליתר אחיו. במה זכה איפוא, לברכה שכזו? כדי שנוכל להשיב לשאלה זו, ננסה להסתייע בסיפור הורתו ולידתו של יִשְׁשַׁכַּר, ולהיעזר בשמו הייחודי, האמור לרמז על מהותו. לשם כך נשוב אחורה על ציר הזמן, לתקופה בה לאה זכתה וילדה כבר ארבעה בנים, "וַתַּעֲמֵד מִלְדָּת". בלֶהָה ילדה שני בנים, גם זֶלְפָּה ילדה שני בנים ואילו רחל לא זכתה עדיין לפרי בטן. ואז, מספרת לנו התורה, "וַיִּלְדֶּה רְאוּבֵן בְּיָמַי קָצִיר חֲטִים וַיִּמְצָא דוֹדָאִים בַּשָּׂדֶה וַיָּבֵא אֹתָם אֶל לָאָה אִמּוֹ וַתֹּאמֶר רַחֵל אֶל לָאָה תִּנֵּי נָא לִי מִדוֹדָאֵי בְנֶיךָ: וַתֹּאמֶר לָהּ הִמְעַט קָחְתִּיךָ אֶת אִישִׁי וְלָקַחְתָּ גַם אֶת דוֹדָאֵי בְנֵי?! וַתֹּאמֶר רַחֵל לָכֵן יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה תַּחַת דוֹדָאֵי בְנֶיךָ: וַיָּבֵא יַעֲקֹב מִן הַשָּׂדֶה בָּעֶרְב וַתֵּצֵא לָאָה לְקִרְאָתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׁכַר שְׂכָרְתִּיךָ דוֹדָאֵי בְנֵי וַיִּשְׁכַּב עִמָּךְ בַּלַּיְלָה הוּא: וַיִּשְׁמַע אֱלֹקִים אֶל לָאָה וַתַּהַר וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב בֶּן חַמִּישִׁי: וַתֹּאמֶר לָאָה נָתַן אֱלֹקִים שְׂכָרִי אֲשֶׁר נָתַתִּי שְׂפָחֹתַי לְאִישִׁי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ יִשְׁשַׁכַּר". הנימוק שמעלה לאה לבחירת השם יִשְׁשַׁכַּר, נשמע קצת מוזר. היא מתייחסת להולדתו של יִשְׁשַׁכַּר כאל שכר שהקב"ה נתן לה בשל העובדה שנתנה את זֶלְפָּה לבעלה, לאישה. והרי את שכרה לכך קיבלה כבר בעצם הולדתם של גָּד, על שם ה'מזל' הטוב שפקד אותה, וְאֲשֶׁר, על שם האושר שפקד אותה, "בְּאֲשֶׁרֵי כִּי אֲשֶׁרוּנִי בְּנוֹת"? גָּד וְאֲשֶׁר נחשבים הרי כבניה, ונזקפים לזכותה.

יש מקום לשאול גם באשר לשם יִשְׁשַׁכַּר, המכיל את האות ש' פעמיים, ברציפות. אם מדובר רק בקבלת שכר מהקב"ה, הרי די בש' אחת בלבד? לשאלה זו עונה אחד הפירושים, כי השם יִשְׁשַׁכַּר הינו צירוף של שתי מילים ומתייחס לתחושתה של לאה, שהקב"ה אינו מקפח שכרה של אף בריה, יש שֶׁכָּר אלוקי לכל עשייה טובה, לדיבור ואף למחשבה. ובאשר לנימוק שמעלה לאה, הוא משמש רק כדי להסוות על הסיבה האמיתית, שעלולה להתפרש כגנאי ליעקב, העובדה שהורתו של יִשְׁשַׁכַּר באה בשל עסקת החליפין שעשתה לאה ביעקב, "שְׂכָר שְׂכָרְתִּיךָ דוֹדָאֵי בְנֵי", ואולי לכך רומז כפל האותיות ש' בשמו. אך עדיין אין אנו רואים כל הצדקה לתואר "הקשה" שהודבק לו, "חֲמור גָּרם"? אחת מהתשובות המובאות במדרש, מפרשת את הכינוי כ-חֲמור גָּרם, כלומר שחֲמור גרם להולדתו של יִשְׁשַׁכַּר. התורה מספרת "וַיָּבֵא יַעֲקֹב מִן הַשָּׂדֶה בָּעֶרְב וַתֵּצֵא לָאָה לְקִרְאָתוֹ" כיצד יכלה לדעת מועד בואו, שהרי באותו יום התכוון ללון באוהלה של רחל? ומשיב המדרש, "אלא (שבאותו יום) נהק החֲמור (של יעקב) ושמעו (לאה את) קולו ויצאת לקראתו", כלומר שהולדתו באה בזכות החמור.

כדי להשיב על דרך פנימיות, נעלה לשורשן של המילים 'שְׂכָר', 'חֲמור' ו-'גָּרם'. צירוף האותיות 'שכר' משמש לשני שמות עצם שונים, שְׂכָר - תמורה ותגמול, ו-שְׂכָר - משקה משכר. מכיוון שהשוני בין שתי המילים הוא בניקוד בלבד, הדבר מלמד על קשר משמעותי ביניהן. המילה שְׂכָר, בדומה למילה סַחַר, מציינת תשלום או טובת הנאה הניתנים בתמורה לעבודה. גם השתייה לשוכרה גורמת לאדם "טובת הנאה" זמנית, אך כאן השורש הדומה ל-ש.כ.ר הוא ש.ק.ר. השיכור רואה לנגד עיניו מציאות דמיונית, בה הוא יכול לממש את מאוויו ללא כל מגבלות, עד שהוא מתפכח אל מול המציאות האמיתית. ומכיוון שהשכרות מובילה גם להתמכרות, הוא מגלה בסופו של דבר כי יגע לריק והשְׂכָר אל צרור נקוב, השְׂכָר הוטבע בְּשְׂכָר. לשורש ש.כ.ר (עם ש' שמאלית) אח נוסף, ס.כ.ר. הרומז לנו שהשְׂכָר במציאות הוא מוגבל, ועלינו להציב סְכָר בפני התאוות והיצרים הגשמיים ובכך, לפתוח צינורות רוחניים מהותיים, ואז נזכה לראות ברכה בעמלנו.

יש שתי נגזרות מנוגדות מהשורש ש.כ.ר: ההשתכרות - קבלת השְׂכָר, מול השכרות שבשתיית השְׂכָר. חלופות אלו רמוזות במילים שְׂכָר וְרִיק. כנגד הרמה הגשמית הנמוכה אנו מבקשים מידי יום בתפלה "יהי רצון... שלא ניגע לריק", שלא נבזבז את יגיענו בריקון של כוסות שְׂכָר. ויש מדרגה אחרת, גבוהה בהרבה, שניתן להגיע אליה ע"י הכנסה של רוחניות אל תוך החומר הגשמי. אם ניקח את המילה רִיק ונחליף כל אחת מאותיותיה באות הבאה אחריה באלפבית (שערכה המספרי

גבוה יותר): ר-ש, י-כ, ק-ר, נקבל ריק ← שְׁכָר. אם ניקח את אותו הַשְׁכָר (על כל האורות הרוחניים הטמונים בו), ובמקום לנצל אותו לְרִיק, לְרִיקוֹן (זריקה לאשפה), ננצל אותו למטרות כמו קידוש על היין, הרמת כוס "לחיים" בסעודת מצוה, או בהתוועדות מצד הקדושה, נקבל תוצאה הפוכה, בגדר "יש שְׁכָר לְפַעֲלָתָךְ" (י"ש - ראשי תיבות של יין שְׁכָר).

ולאיזה שכר זכתה לאה בַּשְׁשָׁכָר, שכר שהוא ייחודי דווקא לו, לעומת יתר אחיו. ומספר לנו הכתוב בספר דברי הימים, "וּמִבְּנֵי יֵשׁוּעַ בִּנְיָה לְעֵתִים לְדַעַת מַה יַעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל". ואומרים חז"ל, כי בימי בית ראשון הצטיין שבט יששכר בלומדי תורה שבו, ובריבוי ראשי סנהדראות שהצטיינו באסטרונומיה ובחישוב, ונעזרו בהם כל ישראל בעיבור החודשים והשנים, לצורך קביעת המועדים. ואם ברכתו של יעקב היא בגדר נבואה, מה לתלמידי חכמים ברמתם, ולדימויו של יששכר לְחַמּוֹר? ומדוע כתובה המילה 'חמור' בכתוב חסר, "חמור גרם"? ומדוע לא מסתפק יעקב בסתם חמור, ומתעקש דווקא על "חמור גרם"? הַחַמּוֹר מייצג בפנימיות את החמור הגשמי, ולכן הנביא זכריה מתאר את הגאולה, "הִנֵּה מִלְכָּךְ יָבוֹא לָךְ צָדִיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא, עֲנִי וְרֹכֵב עַל חַמּוֹר". מדובר בבואו של המלך המשיח, עֲנִי מלשון ענוה, וְרֹכֵב עַל חַמּוֹר. המשיח רוכב על החמור, דהיינו מתגבר על החומריות, שולט בה ומכניע אותה באמצעות הרוחניות שהוא מקרין. אך במקרה שלנו יֵשׁוּעַ הוּא הַחַמּוֹר. האם בא יעקב חלילה, לציין את חומרנותו של יֵשׁוּעַ? בהמשך ברכתו של יששכר, מזכיר יעקב "וַיֵּט שְׁכָמוֹ לְסָבֵל", כלומר שהשמעות אצלו הפוכה. כמו הַחַמּוֹר המקבל עליו את העול בהכנעה (להבדיל מהסוס והפרד), כך שבט יששכר, "וַיֵּט שְׁכָמוֹ" מקבל עליו את עול התורה בשמחה, "לְסָבֵל" (כמו סבל הנושא משאות).

מהו אם כן הַגֵּרָם, המאפיין את חמורו של יֵשׁוּעַ? משמעותה המקורית והעיקרית של המילה גֵּרָם, היא עֶצֶם. ולכן על דרך הפשט "חמור גרם" הוא חמור חסון שעצמותיו חזקות, ולכן כושר הנשיאה שלו גדול. מהו עניינה של העֶצֶם? בראייה הגשמית העצם נחותה מהעור, מהשומן ומהבשר. כאשר אנו אוכלים בשר, אנו אוכלים עד העצם, אך את העצמות אנו זורקים לכלבים. הזכרתי את העור כחלק שנאכל, והרי רבים אינם אוכלים את העור? עדיין כמעט כולנו אוכלים את העור! לא דוקא באמצעות הפה, כי אם באמצעות העיניים התרות, הניזונות מהברק ומהיופי החיצוני של העור, המייצג את העיוורון הרוחני (צבעי מאכל זוהרים, קישוטים וכיו"ב). לא כן העצם הפנימית, שאין לעין מה למצוא בה, ע-צם = עין צמה, העין בצום כי אינה מוצאת בה משהו ראוי לאכילה. העצם קשה, ולכן אינה נאכלת, אך בזה סוד כוחה, עצם מלשון עוצמה. שמה עֶצֶם, כמו מרמז על הצפון בה. אם נקרא את האותיות שבמילה מהסוף להתחלה, נקבל 'מצע' הרומז על היותה פנימית - אמצע, מוקפת בבשר, גידים, שומן ועור. העצם היא גם בגדר מצע, קרקע מזון רוחנית המצמיחה רוחניות, עץ-ממנה. כל רעיון רוחני משתקף גם בגשמי, ואכן בתוך העצם שוכן מוח העצם, שאחראי על בניית תאי הדם המזרימים חיות, "כִּי הַדָּם הוּא הַתְּנִיף". בתוך עצמות החוליה שוכן חוט השדרה, ובתוך עצם הגולגולת – המוח החושב, חזות הכל. מוגבלותם של העור, השומן, הבשר והגידים, באה לידי ביטוי בולט במיתה הגשמית. מרכיבים אלה הופכים להיות מזון לרימה ולתולעה. מה שנשאר הן דווקא העצמות, המייצגות את המהות הפנימית והרוחנית של האדם והן הן הבסיס לתחיית המתים לעתיד לבוא, כמו שמודיע להן הקב"ה בחזון העצמות היבשות, "וְנִתְּתִי עֲלֵיכֶם גְּדִים וְהַעֲלֵתִי עֲלֵיכֶם בָּשָׂר וְקָרַמְתִּי עֲלֵיכֶם עוֹר וְנִתְּתִי בְּכֶם רוּחַ וְחַיִּיתֶם". המהות הפנימית היא המחיייה גם את החיצונית הגופנית.

כעת ניתן להבין מדוע כאשר אנו רוצים להתייחס למהותו של משהו, ולא רק לשליחו או לחלק ממנו, אנו טורחים לציין "הוא בעצמו". דוגמא קיצונית לכך אנו מוצאים בהגדה של פסח "וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם, לֹא עַל יְדֵי מִלְחָמָה וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ. אֶלָּא הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבֹּדוֹ וּבְעֶצְמוֹ". קל יותר גם להבין את יוסף, המשביע בפרשתנו את בני ישראל, "פֶּקֶד וּפְקֹד אֶלְקִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִיתֶם אֶת עֲצַמְתֵי מִן הָאֲתָנָם". יוסף מבטא בכך את הצער הגדול שיש לנשמתו של הנפטר ולעצמותיו הרוחניות, ובמיוחד של יוסף, כאשר הן קבורות בארץ המוגדרת כשיא הטומאה. ואם המילה עֶצֶם כל כך גבוהה ברוחני, מדוע במקום לעשות בה שימוש, יעקב בחר דוקא במילה 'גרם'? המילה גֵּרָם נזכרת במקרא גם בהקשר יחיד נוסף, "גֵּרָם הַמַּעֲלֹת". מדובר בגרם של מדרגות, הגורמות ומאפשרות לאדם לעלות. וכאן ניתן להסתייע בתקדים שעושה המדרש בפירוש שהזכרנו לעיל, "חמור גרם". כמו שגֵּרָם הַמַּעֲלֹת, מגשר בין קומה נמוכה, לקומה גבוהה יותר, ואינו מהווה מטרה בפני עצמה (למגורים), כך גם החמור בעיני יֵשׁוּעַ, מהוה רק גֵּרָם מַעֲלֹת, גורם המאפשר לו לעלות אל העֶצֶם הרוחני. ולא לחינם זכו דווקא "גרמי השמים" לקבל את הכינוי הגרמי, אם בשל העובדה שהם מייצגים רוחניות גבוהה ואלוקות, ואם בשל האסטרולוגים הרואים בהם גורם משפיע. אך יש עוד פועל אחד הנגזר מהשורש ג.ר.ם, שאין לו מקבילה מהשורש ע.צ.מ. בברכתו של בלעם אנו מוצאים שהקב"ה יסייע לעם ישראל במלחמתו עד כי "לאכל גוים צִרְיוֹ וְעַצְמֵתֵיהֶם יִגְרֵם". ומסביר מנחם בן סרוק, כי פירוש המילה 'לִגְרֵם' היא לפצח את העֶצֶם ולאכול גם את תוכנה. כלומר ש"חמור גרם" בא לייצג את התכונה המופלאה של הסתפקות במועט בחומרי, וניצולו של החומר ע"י לימוד התורה, כאמצעי להפיק ממנו את האורות הרוחניים הגדולים הצפונים בו, לִגְרֵם אותו.

דבר חסידות

"כל הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו" (תלמוד בבלי, מסכת סוכה) – חסידים פירשו :

כל הגדול – מי שהוא גדול, מתברו – הסיבה לכך היא היותו בצוותא עם חברו (בזכות חברו),

יצרו גדול – אם יצרו גדול, הימנו – זה נובע ממנו, מכך שהוא נפרד מהזולת ופרוש מן הציבור.

(ר' מענדל)

שבת שלום ומבורך

מ / מ / ס / מ

אם ברצונך לקבל את הגיליון ישירות, במסרון או במייל, פנה אל ghananv@gmail.com או לטלפון 0525-699-691